У козацькому хуторі, що стояв над річкою Сулою, жила козачка, вдова Горпина з двома діточками-сиротами. Її чоловік, покійний Опанас, сотникував під гетьманом Павлюком. Полягла його голова коло Боровиці, а Горпина осталася вдовою зі своїми сирітками. Берегла їх, мов двоє очей, годувала як могла. Ївга, вже дівчина на підлету, помагала в дечім своїй неньці, а Петро гуляв ще за товаром по полях. Тільки й утіхи було старій вдові, як приголубить своїх діточок.

Мабуть, Ївга марень-зіллям вмивалася, або р росі до схід сонця купалася, що такою красною та пишною стала. Очі сині, як те небо, волос золотився на головоньці, брови наче намальовані, личко гладке та рум'яне, хоч води напиться, а стан гнучкий, мов у тополі. Хорошою вдалася Ївга, мов гетьманша, а красною, як калина в лузі. Хто не зглянеться, дивується, втішається дівочою уродою. Не один пророкував їй щасливу долю, не один уже вперед сватав її за гетьмана. Но людська доля у божих руках, а чоловікові відгадати її годі!

Зачув татарський хан у Криму, що на Україні лях з козаком посварився, що пани козакам волі не дають та за плугом ходит заставляють, що нікому вже боронити переходу на Україну,— то вже і позбирав невірних з Буджаку, Ногаю і Очакова. Позліталися невірні, як хижі орли, до Бакшисараю, а звідси, мов саранча, чорною хмарою пустилися на нашу Україну. Куди поганці йшли, там уже й трава не росла, скрізь плюндрували, палили та мордували — то забирали в полон бідних християн. Недаром співають у пісні про ті пожежі татарські:

Що ся в полі забіліло,

Ой, чи гуси, чи лебеді?

Тепер гуси не літають,

А лебеді не плавають —

То татари полон женуть:

Один полон з жіночками,

Другий полон з дівочками,

Третій полон з діточками...

Від ріки Самари аж по Сулу плач, кров, курява і згарища...

Загостила люта орда і на хутір вбогої вдови Горпини; не жалували невірні і бідної удови. Як не молила, як не благала вдова Горпина лютих бісурман, усе не помогло, усе дарма. Хутір обернувся у попіл, тільки ще пообсмалювані стіни позістали — скрізь палає огонь, скрізь зойк і плач. Ой то не орлиця за свої орленята б'ється, то стара Горпина на лютого бісурмана руки здіймає, свої діти заступає. Не встояла стара сила проти ворога, повалилася Горпина від турецької шаблюки. Нещасні ж діточки без матері!

Сердешну Ївгу взяли

Попри коню на реміню.

Ой кінь біжить дорогою,

Ївга наша терниною;

Назад себе поглядає,

Кровця сліди заливає,

Чорний ворон залітає,

Тоту кровцю іспиває...

А сироту Петра — попри возі на мотузі.

Назбирали поганці здобичі і бранців чимало, напилися християнської крові доволі, і вже назад до Криму вертають, а за ними ворони та хижі орли літають. Хто з безталанних бранців не здужав далі йти, тому устромить лютий татарин кинджал у серце, відріже із рук ремінь і лишить нещасного серед степу на поживу орлам та сіроманцям.

Жене лютий татарин, мов юрму овець, бідних християн, не видить, не чує ні сліз, ні плачу християнського. Плачуть бранці, ридає Ївга, бо й ноги вже зболіли і реміння у руки в'їлося — роздалась сумна пісня:

Косо моя жовтенькая,

Вже не мати рідненькая

Буде тебе заплітати,

Квітки в тебе затикати...

Лютий татар тя розчеше

Нагайкою ремінною.

Ах, боже мій милостивий,

Змилуйся ти наді мною...

Вернули вже татари до Криму і зачали здобич паювати та бранцями ділитися. Припало тому двоє, тому троє, а ханові сорок людей українських. Ой буде старий козак сідоголовий вражому татаринові

стадо пасти, а ненька, зозуля старепька, татарчатка колисати, а нещасна чорнобрива українка у гаремі татарському сльози проливати, в горю свій вік коротати!

Припала хороша Ївга самому старому ханові. Замкнули сердешну у гарем на плач та тугу за своєю рідною Україною, за ненькою, за братом Петрусем.

Припав нещасливий сирота Петрусь простому буджацькому татаринові. Не дали йому вороги лукаві хоч укупі із сестричкою сльози проливати, у неволі тяжке горе переносити. Погнали сироту Петра у буджацькі степи на вічну розлуку з сестрицею.

Не довго пробувала цвітка бакшисарайська (так називали євнухи Ївгу задля її чудової уроди) у гаремі кримського хана. Не знав кримський хан свому султанові більший подарунок принести, як ївгу хорошу, вродливу у Царгород послати. Цілу дорогу плакала, ридала Ївга, не втішали її ні шовки, ні адамашки, ні перла, ні смарагди, що блищали на білій, лебединій шиї. Чим більше віддалявся корабель від Криму, чим більше зближався до Царгорода, тим більша туга западала на серце, тим більше ридала Ївга — мабуть, серце віщувало, що навіки вже покинула вона рідну Україну. Далі стала, взнесла очі голубі у синєє небо та й рекла: "Боже! Най діється воля твоя святая!" — і замовкла, і вже більше не ридала, лиш сумно-сумно гляділа навкруги себе. Не раз то чула Ївга від свого батька Опанаса дещо про синє море, як гуляли козаки сміливо по тому морю, як не раз потопали і на дні моря навіки упокоювалися,— но ніколи їй і на думку не прийшло, щоб вона колись сама пливла хвилями того Козачого моря, щоб вона побачила той Босфор та Царгород. Нерадо зближалася Ївга до Царгорода, не по своїй волі пливла вона у цю далеку чужину — рада б вона тепер спочити на дні синього моря, но годі! Раби турецькі, як ті собаки, вірно стережуть її.

Припливли до Царгорода, посадили сирітку Ївгу у багаті ноші, шовком вибирані, а золотом вишивані, та понесли раби аж у серай султана Ібраїма. Запровадили її у світлицю,— а там ясно-ясно блищать і

стіни, і стеля, мов лучі сонця небесного; скрізь чудні пахощі, всюди дивани та коверці золотом та сріблом перешивані. Вступила Ївга у світлицю, а тут вітають її красні дівиці, пишнорослі одаліски, а вона не знає, що з нею діється, вона то все наяву видить, а їй здається, що се тільки сон, мара.

Знає чоловік, де уродився, але де вік свій прожиє і де загине, то лиш один бог знає. Так і наш Петро: недовго барився він у Криму, продав його кримський татарин за раба одному царгородському туркові. Так і наш Петро дістався Царгороду, не знаючи нічого, де його сестра обертається. Привик помалу Петро до свого лиха — привик до рабства, як пташка до клітки...

Щиро і вірно служив він свому панові Мехметові, тож і полюбив його Мехмет, наче рідного сина, і повірив йому навіть цілий свій склеп, набитий чужоземними овочами. Полюбив Мехмет свого Юсуфа (так прозвали нашого Петра по-турецьки), полюбили і товариші його, і всі, хто іно спізнався із малим Юсуфом. То ж і відбував Юсуф щасливо свій товар, і ще більше полюбив його Мехмет. А був наш Юсуф дивної пам'яті і великих здібностей. Його оповіданнями та розказами втішалися старі і молоді, у купецьких речах справиться якнайлучче. Що раз зачув Юсуф, того не забуде, де раз був, там не заблудить. Де не пошле його Мехмет: чи на передмістя Скутару, Тофану або Галату що купити, або коло пристані запаси свіжих овочів відібрати, то наш Юсуф так справиться, що і сам Мехмет лучче не втне. Чи не раз то минав він султанський серай, чи раз бачив він і самого Ібраїма, як на вороному коні із брами Бабигу-Майюм виїжджав, а ніколи не прийшло йому і на гадку, що у тих ясних, світловеличавих палатах його рідна сестра Ївга пробуває, за рідною землею, за братиком Петрусем тужить, погибає.

Хоч добре пташині у клітці: і їсти, і пити подостаток, та волі не має. Нудить пташка за світом у тісній клітчині, побивається за волею, за рідним, вольним гніздом. Так і наш Юсуф, хоч йому і у татарина добре і гаразд, всього подостатком, що лиш серце збагне, а таки не раз головоньку понурить, не раз тихенько сумну пісню рідну заспіває, не раз

свою рідну зелену Україну, свою небіжку неньку Горпину спогадає, не раз тяженько заридає, а спом'яне свою сестру Ївгу, що десь, бозна-де загибає, то серце йому від розпуки крається — і бажав би він дістатися на свою рідну Україну, щоб помстити ворогові за матір та за сестру рідну. Тяжко сиротині, як спогадає, що прийдеться йому одиноко на далекій чужині загибати.

Хто не знає тих красних-чудових ночей у Стамбулі? Море дрімає, хіба лиш човник коло берега сюди-туди тихенько, мов по льоду, сунеться, або часом від Дарданеллів вітрець тихенький надлетить і, мов жених, з морем пошепоче... Срібний місяць розсіяв бліде світло по тисячних золотих банях, куполах, вежах і турецьких півмісяцях. Усі мошеї, мінарети, кіоски блищать — ні, не блищать, а наче палають в огні. Там, над морем, мріє у тумані візантійський замок із сьома вежами, де раз славний Скалозуб почивав; по циприсових, рожевих городах, що мов гайки по Скутарі і навкруги сераю, мов коверці розстелилися, заводять соловії, буль-буль турецькі — чудесно і чародійно.

На передмісті Скутарі, не дуже далеко від гарему падишаха, сидів купець Мехмет, там мав і наш Юсуф маленьку світлицю. Нічка була тиха і ясна. Юсуф не може заснути, думає, гадає — відтворив віконце і дивиться на світ божий та на його красу; нічка красна і мила, але ще миліша там, на далекій Україні, де Дніпро грає, бушує, де степи мріють і попеліють. Там, далеко за морем, там його мила Україна, де він із своїми товаришами "ластівки" грався та пісень і дум козацьких пильно слухав. "Тут не зачуєш такої солодкої мови, ні такого співу. Коби мені крильця, полетів би я швидше від вітру до тебе, мій рідний краю, мій незабутній раю, туди, де степи широкополі і ріки глибокі, де зозуля на калині кує, а у діброві соловейко миліше як тут співає, де орли сизокрилі попід небеса в'ються. Тут не чути голосу старого бандуриста, не чути і слова про славу козацьку. Відай, тебе вже, рідний краю, не побачу, відай, прийдеться мені далеко на чужині погибати: не занесе і буйний вітер вісточки об мені до тебе, моя рідна Україно!.. Не посадить мені ні рідна матусенька, ні сестричка мила у головах червоної калини, не прилітатимуть пташки-щебетушки та не приноситимуть вісті із родини,

не розвіється на моїм гробі хрещатий барвінок, ні рута зелена... О боже! Гірко прийдеться умирати на чужині!.." Такі мислі снувалися у душі молодого Юсуфа. Вкінці заспівав пісню:

До розпуки мені тяжко

Та на чужім краю;

Тут хоч сонце ясно світить,

Я го не видаю,—

Тут хоч співа соловейко,

Я його не чую,—

Тут в розкошах, сиротина,

Плачу і горюю.

Коби можна в ріднім краю

Прожити годину,

Зараз дав би-м молодого

Життя половину.

А там зараз би-м загинув.

Мило умирати

У тім краю, де родила

Мене рідна мати...

Закінчив співати і умився гіркими сльозами.

Тої ночі і султанка Тгаран, найкраща перла сераю падишаха, не могла і ока зажмурити, і в неї та ясна ніч, той чудовий спів соловіїв якийсь сум, якусь тугу у серці пробудили. І вона відтворила віконце та дивилася на божий світ, на зорі небесні, на дрімаючий Стамбул... їй завузько було у тих широких, золотих кімнатах, її душили ті чудні східні пахощі... І її душа туди гадками-думками літала, де Дніпро синій, де Київ золотоворотий, де ріка Сула, у котрій малою купалася і понад крутий берег співаночки щебетала, де могили, кургани, степи безкраї зеленіють шовковими травами. Довго, довго гляділа вона крізь віконце, витала душею на Україні, пригадувала собі неньку покійну Горпину і безталанного брата Петра... а тут і чує, і собі не вірить, що хтось-то у Скутарі українську пісню співає... Серце зраділо і око засіяло, неначеб вона справді на Україні з дівчатами-подругами пісні на вечорницях проводила.

Вже пісня утихла, лиш соловейко на циприсі заводить. Наслухала ще довго султанка, а потім заплакала, мов мала дитина. Хто співав сю пісню? їй так мило, серденько її так тьохкає у грудях, раде б вискочити, бо йому там затісно, раде б щось промовити, та мови не знає:

Віще серце, віще серце

Все передом знає,

Воно все би нам сказало,

Та мови не має...

Цілу нічку і очі не приминалися у султанки, годі було забути про рідну пісню українську. Хто її співав? Може, який невольник

трибунчучного паші? Може, хто з України? Нині скажу його відшукати, нині, може, вчую що про мій рідний, незабутній край. Може, нещасний невольник не має правди у свого пана, може, бідує у чорній неволі? Треба його відшукати, визволити із лютої неволі, поліпшити щербату долю!

У таких гадках провітало султанку сонечко, виринаюче із синього Маримор'я. Помолилася потай миру, щоб і євнухи не чули, до пречистої Діви і до межигорського Спаса, перехрестилася і плеснула у долоні. Отворилися двері, а чорний раб став перед нею. "Най прийде зараз Кизляр-ага!" Ефіоп уклонився і вийшов. Незабаром ввійшов у кімнату сивобородатий начальник євнухів, уклонився низько та проговорив:

— Що зводиш розказати, дорога перло серайська?

— Повище сераю, недалеко Скутарі співав хтось нині уночі українську пісню. Того співака рада я б видіти; вишукай його і приведи сюди! промовила султанка.

Кизляр-ага уклонився і вийшов. Слуги й яничари розбіглися по цілім місті і сам Кизляр-ага пішов шукати українського співака. По дорозі поступив до склепу Мехмета і зобачив там нашого Юсуфа.

— Ти мослим? — спитав його ага.

— Ні! — відповів Юсуф.

— А звідки ж ти родом?

— З України.

— Як ти сюди прийшов?

— Татари мене у полон взяли, та Мехметові сюди продали.

— Де ти був сеї ночі?

— Дома.

— А що робив?

— Те, що другі люди роблять — спав!

— Але ти й співав сеї ночі; тебе сторожа серайська чула; а ти не знаєш, що ночами співати не вільно?

Юсуф лиш зачервонівся, мов калина у лузі, і проговорив крізь плач:

— Я гадав, що тут так вільно співати, як і у нас.

— Ходи ж зі мною!

— Як же ж я можу склеп Мехмета лишати?

— Збирайся та ходи я жарту не знаю! — гримнув ага.

— Добродію мій любий, паноньку мій милосердний, лишіть мене тут, я більше вже не співатиму.

— Ходи! — ще раз гримнув ага.

Видів Юсуф, що біда, зібрався, замкнув склеп і ступав боязкою ступою за Кизляр-агою, трясся, мов лист кленовий, від вітру, неначеб його вже засудили на смерть.

Ідуть вони вузькими і широкими дорогами: араби, болгари, чорногорці і всілякі люди кланяються перед агою і зглядаються на блідого Юсуфа, мовби самих себе питали: що то за один? Що він провинив? Юсуфові аж лице паленіє — рад би він і під землю попасти.

Вступили у першу серайську браму і там щезли.

Сидить султанка Тгаран на дивані, головоньку на білі груди понурила — задумалася.

Отворилися двері, і ввійшов Кизляр-ага.

— А що, знайшов? — запитала скоро султанка.

Ага махнув лиш головою.

— Приведи ж його сюди!

Привів Юсуфа до кімнати. Лиш глянула султанка на лице малого хлопчика, зараз спізнала свого брата Петра і серденько її сильніше стало битися у грудях. Вона махнула рукою, і Кизляр-ага вийшов з кімнати.

— Звідки ти, хлопче? — спитала тихо султанка, а Юсуф ледве промовив крізь сльози:

— З України!

— Як же ж ти називаєшся?

— Тепер Юсуф, а дома Петром звали.

— Як називалася твоя ненька? Мав ти брата і сестру?

— Мою неньку убили татари, Горпиною звалася. Брата не мав я, лиш сестру Ївгу. Обох нас узяли татари в полон — сестра у кримського хана, а мене сюди продали.

— І мене сюди продали, братику мій незабутній! Я твоя сестра! — промовила Ївга, і сльози рясні полилися по її лицю.

— Се ти, сестро моя, Ївго люба! — крикнув радісно Петро, і обоє обнялися, і щирі сльози блиснули і по личку скотилися, наче дорогоцінні перли.

— Мені серце казало,— прощебетала Ївга,— що се ти сю пісню співав, і я відгадала: се мій брат Петро, моя єдина потіха на далекій чужині! — І знов приголубилися і поцілувалися, наче ті сизі голуб'ята.— Коли така вже наша доля, коли вже нам так суджено, наш вік далеко від рідної незабутньої України проживати, то хоч удвох згадаємо нашу неньку Україну, наші степи й луги, гори і бори — то серцю легше стане і легше удвох горе і тугу забувати. Вже не одаліски співатимуть мені пісень та ще чужинецьких, а ти заведеш рідної української — то й легше поплачеться.

Отак говорила Ївга, і знов обоє обнялися і сердешно заплакали.

Дійшло і до султана, що його дорога перла знайшла свого брата. Ся вість і його утішила. Вже в Ївги личко повеселішало, вже легше їй неволю терпіти, вже легше й груди віддихають, неначеб тяжкий камінь із серця упав. Прикликав до себе султан Юсуфа, убрав його в соболі і порфіри, поставив його агою і приймив до свого сераю.

Недовго тривало щастя Ївги і Петра. Що іно заблисло їм сонце, що іно розступилася трохи туга та сум великий, а вже знову зблизилася темна хмара, що затьмила їм ясне сонце — щасливу їх долю.

У Царгороді піднявся бунт проти султана Ібраїма. Улеми скинули його із отоманського престола. Попався Ібраїм у темну темницю, щоб там свого життя досултанувати; тут і погиб він від руки Капит-баші на приказ Муфті. Гірка ж доля припала нашим бранцям. У сераю падишаха є один відділ, Ескі-серай зветься — там замикають по смерті турецького султана всі його жінки і одаліски, щоби по нім весь вік свій тужили і сумували. У Ескі-сераю, у темних льохах, що і світла божого не видати, там плачуть султанські жінки і одаліски, там і наша Ївга, там і Петро, як два світла у темряві світять. Ой темніє-гасне світло від темноти — ой гаснуть від злиденного горя, від великої туги, від неволі лютої наші світла — Ївга і Петро. Не мине днинка, не мине година, щоб не проливали бідні сироти гірких сліз. Далася їм аж тепер люта неволя узнаки.

Чимало часу перемкнуло, як Петро і Ївга у темниці сиділи. Усе гіршало їм, усе більша туга-розпука засідала у серці, Ївга ридала, благала милосердного бога, щоби спас її та братика молодого з турецької неволі, щоби послав їм утіху, відраду на далекій чужині. Долетів, мабуть, ридаючий голосок Ївги до милосердного бога, вознеслися, мабуть, сумні, тужливі зітхання Петра у синє небо, що Господь не забув сиріт і в давленій ворожій чужині.

Надзорцею Ескі-сераю був старий якийсь, сивобородий дідуган. Його поморщене лице, його чорні повислі брови та понурі очі явно говорили, що сей старець немало горя у своїм житті зазнав. Приглянувшись йому ближче, було добачити, що се і не турок, і не татарин, а по високім чолі, по довгих, начеб запорозьких вусах, сказати б, якийсь давній, горем прибитий січовик. Ніхто не чував у Царгороді про його родину, ніхто і не знав із ним так по-щироприятельськи поговорити, щоб заглянути у його таємничі речі. Затаївся татарин Ісмаїл (так його звали) у собі самому, нікому не виявлявся. Отож не раз бачив він сльози Ївги і Петра, їх нарікання на люту недолю. А то був на виду якийсь зимний, острий; здавалось, не знав ні пощади, ні милосердя, а тепер, коли бачив горе та недолю братерську, неначеб пом'якшав, змилосердився над ними. Не раз приступить до них, привітає щирим словом, потішить, розвеселить.

Одного разу приступив він до них дуже сумний на виду та питає:

— Не сказали б ви мені, звідки ви родом та чи по волі ви тут, чи ні?

Тоді-то стала Ївга і Петро своє життя бідолашне йому розповідати; приходилось не раз до сліз не то вже Ївзі та Петрові, а і старий Ісмаїл проковтнув не одну сльозу. Слухав він сирітського оповідання, не раз тяженько чогось зітхав, начеб яке давне горе у його серцю розбуджувалося. Скінчила Ївга оповідати, посхиляли брат із сестрою сумно головки... сидів і Ісмаїл, зажурившись, ніби задумавшись... а далі начеб зо сну пробудився, підніс голову і сказав:

— Знаю я те горе, і я колись бідував, загибав по темницях. Мав і я сестру любу, красну, мов те сонце ясне,— загинула вона, а я, як бачите, сюди дістався. Знаю я, що значить неволя, чого стоїть сестра братові. Діточки любі! Жалко мені, що ви так у неволі погибаете. Ласки шукати вам у теперішнього султана немащо. Воля ваша у ваших руках. Визволитеся самі — будете вольними, а ні — то ні. Хочете, я вам допоможу, бо жаль мені вас. Послухайте моєї ради, а може, вам буде добре. І я отут не по волі, не вольний я, а раб отого султана, що засів на османському престолі. Я хоч старий, а і старій пташині бажається волі. Ваш край, як чував я, сливе гостинністю, у вас не один чужинець знайшов приют сердешний. Може, і я проживу щасливо на волі свій вік у вашому краю, може, збереже мій попіл ваша земля. Коли ваша воля, то я потурбуюся вас і себе визволити.

Скінчив і пильно глядів на невольників; сльоза тремтіла в очах... Петро і Ївга кинулися до нього, мов до рідного батька, припали йому до ніг, з радісними сльозами в очах дякували йому:

— О, як же нам тобі віддячити, добродію наш,— прощебетала Ївга,— як висказати нашу любов до тебе, наш утішителю у лютому горі, наш спасителю із гіркої неволі! Повіки тебе не забудемо, а у наш край

просимо, шануватимем та плекатимем вас, як рідного батька. Не буде нам більшого щастя, ні більшої радості, як побачити тебе у нашій хаті.

— Не пора дякувати — час минає,— каже татарин,— ви будьте готові, а я піду ще про дещо розвідатися. Завтра коло опівночі виберемось звідси.

Сказав і вийшов.

Уже на світ благословиться. Повнолиций місяць поблід, на сході небо забіліло. Від моря віє холодний вітер — темний туман покрив побережжя, а по долинах простяглася сива мряка. Всюди тихо: нічні птахи втихли, поховалися перед дневним світлом, гамору людського ще не чути, солодкий сон колисав ще всіх, а сонце ясне не виринало із синього моря. Тихо і над морським берегом. Аж тут рознісся стукіт кінських копит, а із-за гори виявилися три їздці. Один їздець — старий татарин, з кинджалом та пістолями за поясом — їхав вперед, пробираючись крізь дебрі та густі корчі. Вслід за ним їхало двоє молодих турків. їздці нам знайомі: се Ісмаїл, Ївга і Петро виїздили із-за гори. І радість, і боязнь малювалися на їх лицях, коні були помучені, а їздці усе їх наганяли, щоби віддалитися від неприязного Царгорода.

— Скоро нам треба пробиратися в от сей гай,— казав Ісмаїл, показуючи на ліс, що недалеко у мряці бовванів.— Там відітхнемо трохи та знов поїдемо до моря, де нас ожидають чайки.

Похиливши голову, їхав Ісмаїл. Ліс став ближче вияснюватися з туману. Незабаром станули наші їздці перед лісом. Високі дерева та густі корчі не давали приступу. Насилу перебралися молодята за старим татарином поміж лісового гущавиною. Патиччя тріщало, посохле листя шелестіло під копитами, а дичина розскакувалася перед ними. Ліс ставав усе густішим та темнішим. У глибині лісу стали, коней коло дерев поприв'язували, а самі посідали, щоби трохи підкріпитися.

— А не жалко тобі, сивобородатий Ісмаїле, кидати своєї сторони? — спитав Петро.

— А хіба ж ви знаєте, котра моя сторона?

— Та вже ж не інша, як Туреччина,— сказав Петро.

— Здається, ми вже стали щирими приятелями, а ви й досі ще не знаєте, хто я і звідки я. А треба б вже вам раз знати, що не вражий турок між вами, а хто інший. Ось послухайте. Я родом із зеленої України, такий же українець, як би й ти, Петре. Моя родина була у селі Золотарівці, де і я родився, виріс і старітися почав. Татарва, що не пожалувала наш хутір, не пожалувала й нашого села. Страшно казати, яке горе нас постигло. Ціле село сіло попелом, що й знаку не зосталось, а людей та худобу погнали татари з собою у Крим. Бідував я у Криму, тяжко терпів неволю. Із Криму дістався я і кільканадцять наших земляків у руки Муфті, що отепер султанує в Царгороді. Не раз ми їздили по Чорному морю, не раз завертали до Синопи, Трапезонту, ба і до Кафи їздили. Визволитись нам було годі, а на поміч із Запорожжя не було надії, бо там присіла козаків ляхва. Тож став я вірно служити нашому панові, не раз прислужився я йому в тяжкій біді, не раз ставав у пригоді. Пізнав мій пан мою вірність, став зі мною лагідніше обходитися, а вконець, коли зістав султаномцарем, поставив мене надзорцею в'язниці. Не захотілось би мені вже було тоді і волі, бо, правду сказати, незле діялося мені; але як побачив я моїх побратимів та вас, як ви бідуєте, горюєте, як ви загибаєте у тяжкій неволі, то на мене якийсь неспокій — ніби сум напав. Усе мені щось начеб напоминало вас і моїх побратимів визволити. Так кинув я моє надзорство і став способу шукати, як би вас визволити. Хвалити бога, ми тепер вже вільні, дасть бог, може, щасливо зайдем у нашу незабутню Україну. Десь там плаче моя мати та батько у сирій землі, що нема їх синка, щоб заплакав над їх могилою, а сестриця нещасна десь уночі по полю блудить, до третіх півнів вижидає: чи не над'їде братчик, її кісток, що татари порозсіпували, у могилу зложити і могилу барвінком та рутою уквітчати, а калиною червоною засадити.

Покапали сльози на його сиву бороду. І Петро і Ївга згадали своє давнє горе та гірко ридали разом із козаком-старцем Степаном...

Ще трохи посиділи, побалакали, а далі каже Степан:

— Час уже нам вибиратися в далеку дорогу. Недалеко коло берега чекають на нас козаки-молодці, мої побратими.

— Господи боже! — каже Петро.— Ти великий милосердієм своїм, приведи нас у наш рідний край без злої напасті та без нещастя.

Посідали і пощезали між деревами...

У Царгороді лютує султан. Йому донесли, що його вірний слуга Ісмаїл та дванадцять невольників і Тгаран, і Юсуф повтікали. Султан розізлився, лютує, кричить, розсилає погоню на всі сторони, щоб або живцем привели втікачів, або на місці порубали невірних невольників. Тисяча яничар розскочилося на всі сторони в погоню.

У сторону, куди поїхали бранці-невольники турецькі, погналося сто збройних яничар.

Степан, Петро і ївга вже були ген в дорозі. Ліс заховався за горами, тільки вершок ще червонівся від сонця, що, скупавшися у синьому морі, виринуло на голубе небо.

— Чогось моє серце здригається, якесь лихо віщує,— каже Петро засумувавшися.— Відай, не побачу я вже моєї України.

— Кинь лихом об землю та смійся з віщування твого серця! — гукає старий Степан.— Веселому легко і лихо перебути.

— Дай боже, розминутись нам з лихом,— одвітує знов Петро,— та на моє серце чогось сум западає.

Саме тоді, як кінчив Петро, задудніла за ними оддалік земля під яничарськими табунами. То не вовки-сіроманці стадо овець розпуджували, то турки, бісурмани, лихі яничари бідних невольників доганяли, несподівано постигали, страху великого завдавали.

— Ох лихо! — крикне Степан, оглянувшись,— на лихо віщував ти нам, Петре! Гей за мною! — І погнались щосили до моря.

— Гей, братці-товариші! — кричить Степан,— умилосердіться, виступайте із заливу морського та на поміч прибувайте!

Скоро те товариші-побратими зачувають, зараз на поміч прибувають, за мечі, за пістолі хватають, до бою стають. Так стає п'ятнадцять немічних невольників — турецьких бранців до бою нерівного, завзятого. Жене старий Степан з Петром вперед, рубають яничар, а за ними вступають товариші, готові борше полягти, аніж попастися у неволю турецьку. Ой не встоїть сила невольників-бранців проти перемоги яничар! Вже старому Степанові голову стято, а Петра молодого три турки обскочили, рани глибокі йому завдають, у серце цiляють, із коника вороного зваляють. Вже із товаришів Степана тільки троє воює, на турків-яничар наступає, перемогу від себе відбиває. А де ж Ївга? І вона була в бою завзятім, і вона витягнула шаблю, щоб до бою стати. Коли ж бачить, із невольників тілько троє та ще поранених, відбивається, а її братик Петро у крові купається — звертає вона до берега морського та із конем в море кидається, щоб лучче потонути в морі, як пережити люту годину. Погналися за нею яничари, та вже не догнали, тільки бачили, як вона у хвилях потопала, на дно моря спускалася. Вже і трьох останніх бранців нема на конях, тільки на землі кров'ю заливаються — вже нема бою, не чути і хряску шабель. Тільки яничарів сімдесят із сотні осталося та сумують, думають над трупами. Вхопили вражу голову Степана на списа та погналися до Царгорода, щоби показати султанові.

Полягла козацька голова Петра у далекій чужині, а Ївга купається вовіки у хвилях Чорного моря. Нема кому поплакати над бідними бранцями, і ворон не закряче над кістками невольничими, нема неньки рідної, щоби поплакала над сердешною Ївгою, нещасною султанською бранкою. Тільки вітер заграв сумно, загудів, заплакав над трупами, а море запінилося, погналося з шумом до Царгорода, ніби сварилось на турків та віщувало, що принесе колись ще чубатих запорожців помститись за невинну смерть безталанних сиріт...